

Зок-2
12702

Дир.

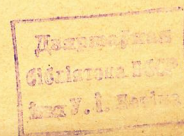
УЗВЫШША

== ЧАСОПІСЬ ==

ЛІТАРАТУРЫ, МАСТАЦТВА І КРЫТЫКІ
БЕЛАРУСКАГА ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦ-
КАГА ЗГУРТАВАНЬНЯ „УЗВЫШША“

№ 1

М Е Н С К — 1927

16411 20

3 ЛІТАРАТУРНЫХ НАТАТАК

1. Аб літаратурных пытаннях наогул

У процэсе ўсякае працы і ў кожнай справе перад яе ўдзельнікамі час-ад-часу паўстаюць тыя ці іншыя пытаньні, вырашэньне якіх адбываецца або ў выніку перайманьня практыкі, набытай за ранейшы час, або праз спэцыяльна з гэтай мэтай уладжаную практыку. Такія пытаньні асабліва няўхільны ў такой новай і жывой справе, як утварэньне пролетарскай літаратуры і наогул мастацтва новай савецкай культуры. Ёх можа ня быць толькі там, дзе ўсё ўпарадкавана і робіцца раз назаўсёды вызначанымі спосабамі і па ўстаноўленых узорах, дзе, словам, усё як-бы мэханізавана; калі-ж і вынікаюць яны тут, то толькі ў галіне прыстасаваньня дзейнай сілы да ўстанаўленьняў.

Наяўнасьць пытаньняў у тэй ці іншай справе сама па сабе ўжо мае вялікае значэньне, бо паказвае на тое, што жыцьцё ў гэтай галіне ня спыняецца, што сама справа зьяўляецца жывою справаю, у якой ёсьць свае інтарэсы і патрэбы. Чым больш гэтых пытаньняў і чым большы лік людзей бярэ ўдзел у іх вырашэньні і разьвязаньні, тым інтэнсыўней, шырэй і глыбей ідзе само жыцьцё ў гэтай галіне, тым багацей і рознастайней па сваіх формах выяўленьня адбываецца процэс разьвіцьця яе.

Аднак, ня ўсякае пытаньне, якое выплывае ў тэй ці іншай справе, бывае значным і актуальным для кожнага часу. Важнасьць пытаньняў вызначаецца сваяасаблівасьцямі ў стане самае справы ў кожны асобна ўзяты момант яе разьвіцьця, а гэта ставіць перадумоваю пастаноўкі таго ці іншага пытаньня, перш за ўсё, дакладнае і ўсебаковае вызначэньне тых фактаў, якія найяскравей характарызуюць справу ў гэты момант.

У разьвіцьці беларускай пролетарскай літаратуры за апошнія гады адбылося ня мала падзей, самыя факты якіх узьнімаюць некаторыя пытаньні і патрабуюць да іх адпаведнай увагі ў інтарэсах далейшага разьвіцьця гэтай галіны грамадзкага жыцьця. Ёснаваньне літарацкіх арганізацый, іх пашырэньне і зьяўленьне новых; дзейнасьць гэтых арганізацый, накіраваная на задаваленьне літаратурных патрэб грамады; практыка літаратурна-мастацкай творчасьці, якая адбывалася і адбываецца як у межах арганізацый, так і па-за іх межамі; выяўленьне інтарэсаў і патрэб чытача, якія адбіваюцца ў тэй ці іншай меры крыткаю або выражаюцца і ў іншых формах (літгурткі, вечары, выступленьні, дыспуты і г. д.),—усе гэтыя факты літаратурна-грамадзкага жыцьця ня могуць ня выклікаць пытаньняў аб стане беларускай пролетарскай літаратуры і віддалях яе разьвіцьця.

Самі адзначаныя факты, у істоце сваёй складаныя, перад усім выяўляюць тэндэнцыю да канцэнтрацыі клясавых інтарэсаў у літаратурна-мастацкай галіне ў асобе адумасловых арганізацый, а праз гэта яскрава вызначаюць грамадзкі характар самой справы літаратурнага

мастацтва. Пытанні, якія ставяцца фактамі літаратурна-мастацкай практыкі ва ўмовах Беларусі, надзвычайна актуальныя і важныя. Для свайго развязаўня яны патрабуюць уважлівых адносін і дакладнага вывучэння і высьвятлення ўсіх тых матар'ялаў, якія маюць да іх дачыненне. Гэта магчыма толькі пры ўмове калектыўнай арганізаванай працы на працягу пэўнага часу, якая пазбавіць ад тых ці іншых суб'ектыўных і павярхоўных поглядаў, што часта практыкуюцца ў гэтай справе, а таксама ўхіліць і тыя памылкі, якія нямінуць пры сьпешных суб'ектыўных падыходах да пытанняў літаратурнага мастацтва і „адміністрацыйных“ вырашэнняў.

Я думаю, што ў інтарэсах высьвятлення пытанняў, якія выклікаюцца вышэйпамянёнымі фактамі літаратурнага жыцця і іх дакладнага і пасьпяховага развязаўня, будзе не бескарысна перш за ўсё іх разьмежаваць, акрэсьліць канкрэтную існасьць іх і дакладна формуляваць. Да гэтага і зводзіцца задача гэтых невялічкіх нататак.

Перш, чым прыступіць да азначэння саміх пытанняў, я мушу папярэдзіць некаторых сваіх чытачоў, што ў гэтых нататках яны дарэмна будуць шукаць канчатковых адказаў на тое ці іншае пытаньне беларускай пролетарскай літаратуры. Я тут выказваю *толькі* свае меркаваньні па шэрагу пытанняў, лічачы, што яны не бескарысны будуць у справе высьвятленьня адзінай праблемы разьвіцьця беларускай пролетарскай літаратуры. Гэтыя меркаваньні я падаю, як некаторы матар'ял да пытанняў, звязаных, з аднаго боку, непасрэдна з інтарэсамі і патрэбамі дзейных сіл літаратурнага мастацтва і самога мастацтва, а з другога—з інтарэсамі і патрэбамі чытача ў галіне літаратурна-мастацкай.

Кожны мастацкі твор перажывае ў асноўным два галоўных моманты—гэта момант свайго ўтварэньня і момант свайго жыцця. Іначай кажучы, мастацкі твор мае сваю гісторыю да зьяўленьня ў сьвет і гісторыю жыцця ў гэтым сьвеце пасьля зьяўленьня ў яго. Дзейнымі сіламі гэтых момантаў і вызначаецца аснова для згрупаваньня тых ці іншых пытанняў літаратурна-мастацкага разьвіцьця. Гісторыя твору да яго зьяўленьня ў сьвет вызначаецца працаю пісьменьніка над матар'яламі і яго перамаганьнем тых супярэчнасьцяў, якія становяць сабою бясформны матар'ял перажываньняў і пазнаньня. Пасьля-ж зьяўленьня ў сьвет гісторыя твору вызначаецца ўспрыняцьцем яго чытачамі, ацэнкаю яго крытыкамі (выразіцелямі чытача ў літаратуры), гісторыкамі, пісьменьнікамі і г. д. Над будоваю, над жыцьцём мастацкага твору ў азначаных момантах зьяўляецца навука аб ім—гэта гісторыя гісторый мастацкіх твораў, якая ў сваю чаргу становіць сабою грунт для „філёзофіі“ літаратурнага мастацтва.

На аснове гэтага ўсе пытанні літаратурна-мастацкага разьвіцьця разьмяжоўваюцца на тры групы. Да першай групы я адношу пытанні, звязаныя з творчым працэсам. Сюды ўваходзяць:

1. Самавызначэньне і самаацэнка творчых сіл (суб'ектаў творчасьці).
2. Матар'ялы творчасьці і іх крыніцы;
3. Спосабы творчасьці;
4. Пазнаньне інтарэсаў і патрэб чытача;
5. Мэта творчасьці.

Да другой групы належаць пытанні, звязаныя з „спажываньнем“ твораў:

1. Разуменьне твораў мастацтва;
2. Ацэнка іх і наогул творчасьці;
3. Выражэньне інтарэсаў і патрэб чытача (пытаньне крытыкі);

4. Вызначэнне ролі мастацтва;
5. Умовы разьвіцця мастацтва.

Трэцюю групу складаюць пытаньні вывучэння твораў і гісторыі творчасці:

1. Матар'ялы вывучэння;
2. Мэтоды вывучэння;
3. Мэта вывучэння;
4. Формаваньне вынікаў вывучэння (пытаньне гісторыі);
5. Значэнне вывучэння.

Вядома, гэтымі пытаньнямі ня вычэрпваецца ўсё, што так ці іначэй мае дачыненне да літаратурна-мастацкага разьвіцця, пры гэтым кожнае з азначаных пытаньняў распадаецца на цэлы шэраг драбнейшых, што складаюць сабою асноўнае. Вызначаныя мною пытаньні зьяўляюцца ні больш ні менш як схэматычным азначэннем тых ліній, спыніць увагу на якіх вымушаюць факты сучаснага літаратурнага жыцця і творчасці ва ўмовах Беларусі, а з другога боку, высвятленьне пададзеных пытаньняў у інтарэсах далейшага разьвіцця беларускай пролетарскай літаратурна-мастацкай творчасці важна тым, што яно праз падагульваньне таго, што ёсць, дапаможа сконцэнтравань на належную ўвагу на тым, чаго яшчэ не стае і што патрэбна вырашыць у літаратурным мастацтве. Патрэба-ж у высвятленьні пададзеных пытаньняў даводзіцца тым фактам, што пры наяўнасьці ў сучасных часопісах артыкулаў крытычнага характару ўсё-ж такі скрозь чуюцца галасы наконт адсутнасьці крытыкі і, у некаторай меры, застоі разьвіцця беларускай пролетарскай творчасці ў галіне літаратурнага мастацтва. Справа-ж разьвіцця пролетарскай літаратуры ёсць справа, перад усім, грамадзкая, і пасьпех яе залежыць у першую голаў ад працы і ўдзелу ў ёй як мага шыршых колаў грамадства. Гэты ўдзел магчымы праз зьбіраньне адпаведных матар'ялаў і выяўленьне практыкі ў галіне мастацтва, якую мае кожны, для каго дорага справа разьвіцця пролетарскай мастацкай творчасці.

Выходзячы з гэтага, я і падаю ў далейшым свае разуменьні вышэйадзначаных пытаньняў і некаторыя матар'ялы з практыкі ў гэтай галіне, спадзяючыся, што ў далейшым яны будуць дапоўнены і пашыраны ня толькі мною, але наогул нашымі чытачамі, а таксама і практыкаю сучасных будаўнікоў беларускай пролетарскай літаратуры.

2. Аб самавызначэньні і самаацэнках творчых сіл мастацтва.

Гэта пытаньне выдаецца крыху дзіўным і незразумелым, у якім сэнсе яно мае дачыненне да разьвіцця беларускай пролетарскай літаратуры. На першы погляд здаецца зусім малаважным, як сябе самавызначае ці самаацэньвае той ці іншы поэт або пісьменьнік; куды важней, што гэты поэт ці пісьменьнік піша, аб чым і як ён гаворыць у сваёй мастацкай творчасці. Аднак, гэта далёка ня так. У спосабах самавызначэньня і самаацэнках, выражаных у тэй ці іншай форме, перад усім, выяўляецца характар самога поэта ці пісьменьніка, той характар, які адыгрывае ў творчасці не апошняю ролю. Гэты характар наклдае свой сьлед і знак на ўсе творы пісьменьніка, і выражаецца ён як у спосабах творчасці, так і ў выбары матар'ялаў для яе і г. д. Ведаць-жа, якога характару пісьменьнікі пераважаюць у той ці іншы момант літаратурна-мастацкага разьвіцця—гэта значыць у пэўнай меры зразумець саму творчасць гэтага моманту, а галоўнае—уявіць сабе некаторыя пэрспэктывы ў гэтым разьвіцці.

Самавызначэнне пісьменьніка адбываецца самымі рознастайнымі спосабамі. Адны самавызначаюцца фактамі сваёй мастацкай творчасці, другія—агалашчэннем тэй ці іншай дэкларацыі, трэція—абвяшчэннем сябе пісьменьнікамі і барацьбою за прызнанне іх гэткімі за іх дзейнасць часта далёка не літаратурна-мастацкага характару... Мне здаецца, ніхто ня будзе спрачацца, калі я скажу, што адзіным самым правільным спосабам літаратурна-мастацкага самавызначэння зьяўляюцца факты самой творчасці—мастацкія творы. Аднак-жа, у жыцці практыкуюцца і іншыя спосабы, асабліва, літарацкімі арганізацыямі. Рознага роду дэкларацыі часта служаць прыкрыццём для паасобных сяброў арганізацыі зусім не літаратурных імкненняў іх і „пашпартам“ на тыя ці іншыя прывілеі ў грамадстве. Пры такіх самавызначэннях і ня пісьменьнік і не поэта можа слыць за поэта і пісьменьніка, ня гледзячы на тое, што ён ня мае мастацкіх твораў. Такім чынам, пры ўсёй стаючасьці значэння ўсякіх дэкларацый, яны крыюць за сабою і адмоўную старану, гэта спосаб для бытавання, т. ск., літаратурнага кар'ерызму, і адну з формаў для яго красавання за кошт аўторытэту літаратуры, гэта спосаб спекуляцыі на справе літаратурна-мастацкага разьвіцця. Такое зьявішча няўхільна асабліва пры існаваньні т. зв. масавых арганізацый поэтаў і пісьменьнікаў. У той час, як Я. Купалу або Якубу Коласу дзеля таго, каб самавызначыцца, як поэтам, патрэбны былі годы літаратурна-мастацкай працы, пры існаваньні літарацкіх арганізацый досыць бывае толькі аднаго залічэння ў яе, каб тым самым ужо лічыцца за поэта. Вось гэта і ёсьць, па маёй думцы, адна з адмоўных праяў у справе разьвіцця пролетарскай літаратуры. Вядома, такая зьява найчасцей бывае вынікам няправільнага разуменьня як існасці літарацкіх арганізацый, так і дэкларацый. Кожны чалавек у потэнцыі поэта або пісьменьнік ці мастак, але прызнаваць такога чалавека за поэта, пісьменьніка ці мастака толькі за яго потэнцыі—рызыкаўна... Вось чаму паўстае пытаньне аб літаратурна-мастацкім самавызначэнні.

Ня меншую цікавасьць зьяўляе сабою пытаньне аб тым, што думае аб сабе ці як ацэньвае сябе той ці іншы поэта ці пісьменьнік, хоць па гэтым і цяжка судзіць аб ім, як асобе. Самаацэнкі выражаюцца ў розных формах, яны ня рэдка бываюць нават як-бы асобным лірычным жанрам, пры дапамозе якога выражаюцца самыя рознастайныя перажываньні тых ці іншых соцыяльных груп і асоб, перанесеныя на самога сябе. Такія формы асабліва часта спатыкаюцца ў творчасці Ф. Багушэвіча, Я. Купалы, у Я. Коласа (ранніх гадоў) і інш. Пры дапамозе іх гэтыя песняры выяўлялі жывую сувязь з сваім соцыяльным атачэннем і падкрэсьлівалі на супольнасць і агульнасць інтарэсаў („Я мужык-беларус...“).

Вядома, у пэўнай меры кожны верш зьяўляе сабой як-бы ацэнку, якую дае поэта тэй ці іншай зьяве або рэчы, што так ці іначай дачынілася поэты, але гэта пытаньне другога парадку. Тут цікавы самаацэнкі поэтаў, як такіх, выражаныя або вершам або якім іншым спосабам (пісьмовыя прызнаньні або выказваньні і інш.).

Умовамі ўсякай ацэнкі зьяўляецца наступнае: 1) прадмет, які ацэньваецца (об'ект ацэнкі), 2) чалавек, які ацэньвае (суб'ект ацэнкі), 3) мера ацэнкі, г. зн. умоўная адзінка каштоўнасці, якая ўжываецца ў практыцы ацэньвання, 4) самы процэс ацэньвання і 5) як яго вынік—сама ацэнка або вызначэнне каштоўнасці прадмету, выражанае ў той ці іншай форме. Самаацэнка адрозніваецца ад ацэнкі тым, што об'ект ацэнкі і яе суб'ект увасабляюцца аднэй асобою. З прычыны гэтага пры самаацэнках адбываецца як-бы рашчэпліваньне асобы на

часткі, адна з якіх аб'ектывізуецца для ацэнкі другою. Фактычна гэта ня ёсць рашчэпліваньне ў літаральным сэнсе, а толькі аб'ектывізацыя пэўнага комплексу або перажываньняў уласных, або практыкі ўласнага жыцця наогул.

Матар'ялам для суджэньняў аб такіх самаацэнках зьяўляюцца перш за ўсё самі самаацэнкі, якія знайшлі сваё выражэньне і слоўнае аформаваньне. Іншых матар'ялаў дастаць надзвычайна цяжка, калі не сказаць, што зусім немагчыма.

У Дуніна-Марцінкевіча і Ф. Багушэвіча (Сымона Рэўкі з-пад Барысава) ёсць некаторыя матар'ялы да гэтага пытаньня, якія яны падаюць у прадмовах, першы—да „Пана Тадэуша“ ў перакладзе на беларускую мову, другі—у зборніку „Смык беларускі“.

Дунін-Марцінкевіч у гэтай прадмове называе сябе дударом простага народу. „Можа народ той просты, піша ён, што з маткаю прародай блізка жывець, прымець гэты гасьцінец (г.зн. „Пана Тадэуша“, прыбранага ў мужыцкую вопратку. А. Б.) ад свайго дудара, што апошнія мінулы свайго жыцця на карысьць народу аддаець“. З гэтага азначэньня выяўляецца, што Дунін-Марцінкевіч, будучы няпрызнаным з боку пануючых клас (аб чым ён сам кажа ў той-жа прадмове, калі зазначае, што яго праца ў беларускай мове „можна сказаць, зусім ня сустрэла прыцягальнага“), імкнецца ацаніць сябе, як поэта, з пункту гледжаньня „простага народу“, і тым самым вызначыць сваё месца ў сацыяльным разрэзе. Аднак, наколькі правільнаю была сацыяльная самаацэнка Дуніна-Марцінкевіча, гэта паказвае аналіз яго твораў, які даводзіць, што poeta воляю ці няволяю, але ня быў дударом „простага народу“, а застаўся поэтам беларускае сполэнізаванае шляхты, якая шукала сабе апоры ў асобе буйных магнатаў і тых паноў, з якімі, па словах Марцінкевіча, „наш народ... так блізка жыў“ і якія былі гэтаму народу, па яго-ж поглядах, „бацькамі“.

Зусім у іншым родзе ацэньвае сябе, Ф. Багушэвіч у памінанай ужо прадмове. Зазначаючы на сябе, як чытача „ксёнжачак... якогась пана Марцінкевіча“ і перапісаных вершыкаў „якогасьці Юркі“, Багушэвіч залічае сябе да „нашага цёмнага брата“, „мужыка“ і далей піша: „Не раўня я Бурачку (другі псеўдонім самога-ж Багушэвіча. А. Б.)—ён лепей можа знае жыцьцё мужыцкае... але мне спадабаліся яго тыя вершы, што і я здумаў папрабаваць што-кольвек напісаць“. Нарэшце, тлумачачы назву свайго зборніку, Багушэвіч сваю прадмову канчае такімі словамі: „Смык ёсць, а хтось скрыпку, можа, даробе, а там была „Дудка“—вот і мы зробім музыку, як тыя жыдкі, што на цымбалах іграюць“. Тут ужо поруч з самаацэнкаю сацыяльнага, нацыянальнага і, т. ск., політычнага характару знаходзіць сабе месца і самаацэнка поэта, які *вывучае* „жыцьцё мужыцкае“ і з яго чэрпае матар'ял для свае творчасці, прысьвечанай служэньню разпастаўленай мэце. Багушэвіч ацэньвае сябе не як „дудара простага народу“, які гэтаму народу дае „гасьцінцы“, а як *актыўнага* ўдзельніка жывой народнай („мужыцкай“) справы, справы ўтварэньня сялянскай поэзіі („і мы зробім музыку“) новай беларускай культуры, якая пачала адраджацца і дамагацца свайго прызнаньня. Такая самаацэнка грунтуецца на фактах поэтычных твораў, якія і сапраўды служылі „мужыцкім“ інтарэсам і былі ў патрэбе беларускага селяніна ня толькі як поэтычныя мастацкія творы, але і як спосаб змаганьня за гэтыя патрэбы і інтарэсы.

З пададзеных самаацэнак у пэўнай меры выяўляецца і характар імкненьняў гэтых двух поэтаў. Адзін дае „гасьцінцы“ „простаму народу“, другі бароніць свайго „нашага брата“ і робіць „мужыцкую“

справу. Адзін дае простама народу як-бы ад збытку, ад зьлішняга, застаючыся сьвядомым у сваёй годнасьці чалавека, які „апошнія мінуты свайго жыцьця на карысьць народу аддаець“. Другі піша вершы, складае песьні з патрэбы ў грамадзкай „музыцы“ беларускага селяніна, гэткай самай, як і ў іншых народаў. Адзін гатуе матар’ялы, падручнікі для асьветы „нашага беларускага мужыка і беднай шляхты“. Другі сам набывае асьвету з практыкі жыцьця і яго вывучэння і выражае пазнанне ў сваіх вершах і песьнях, і гэтым самым творыць асьвету. Адзін *сходзіць* к народу з сваёю творчасцю. Другі сваёю творчасцю *выходзіць* з гэтага народу. Ад сьвету да народу—зверху ўніз—такі шлях Марцінкевіча і, наадварот, ад народу да асьветы—знізу ўверх—ішоў Ф. Багушэвіч. Адзін нясе з сабою ноты для „музыкі“, патрэбнай для верху, другі-ж сам робіць „музыку“ па слыху і голасу „мужыцкіх“ патрэб і інтарэсаў. Такі характар накіраванасьці гэтых двух пісьменьнікаў у сваёй творчасці, што знайшоў свой адбітак і ў самаацэнках іх.

У іншых беларускіх поэтаў такія самаацэнкі знайшлі сваё выражэньне ў вершах.

Ян Няслухоўскі (Лучына) пачынае свой зборнік „Вязанка“ вершам: „Ня я пяю—народ божа даў мне ў песьні лад прыгожы...“, які зьяўляе сабою соцыяльна-психалёгічную самаацэнку поэты. Поэта, аб’ектывізаваўшы свае песьні і сябе, як іх творцу, глянуў на іх з пункту гледжаньня тых каранёў, праз якія гэтыя песьні вышлі ў сьвет, і ўгледзеў, што іх караньні ў народнай гушчы (вясковай), што стуль, з вясковых радасьцяй і смуткаў, вырастаюць яго песьні. На падставе гэтага поэта і ацэньвае сваю творчасць праз адмаўленьне свайго ўдзелу ў ёй („ня я пяю“), і тым самым сябе толькі, як перадачыка ў сьвет таго, што ад гэтых і радасьцяй і смутку. Поэта па самаацэнцы, выражанай у названым вершы, ёсьць толькі як-бы спосаб і сродак для выяўленьня сьвету таго, што караньнямі сваімі ўваходзіць у народную вясковую глыб. Ён толькі музычны інструмант, што перадае песьні ў тым ладзе, у якім яны творацца ў народным жыцьці. У адрозьненьні ад характару Ф. Багушэвіча, Няслухоўскі ацэньвае ў сабе поэту, як пачатак пасыўны, больш эмоцыянальны, чым валявы; ён адклікаецца толькі на тое, з чым ён шчыльна звязаны.

У азначаных матар’ялах самаацэнак трох пісьменьнікаў адбіваюцца зачаткі трох пісьменьніцкіх тыпаў. Першы тып характарызуецца тым, што ён у сваёй творчасці выходзіць з імкненьня быць у сьвеце карысным для людзей і гэтым апраўдаць сваё жыцьцё. Стаўшы багатым, ён знаходзіць уцеху сабе ў тым, што раздае гасьцінцы бедным. Творчасць яго ўяўляе сабою апраўданьне тых формаў жыцьця, якія ёсьць у рэчаіснасьці, праз яе ён выяўляе жаданьні тэй сьвядомасьці, якая павінна быць у людзей пры гэтых формах. У яго вачох адзін факт наяўнасьці ў асобы жаданьняў павіннага мусіць апраўдваць яе жыцьцё перад людзьмі, якія імкнуцца да гэтага павіннага. За свой удзел у жыцьці ён і лічыць мець жаданьні, і іх у тэй ці іншай форме выяўляць перад людзьмі, мала зважаючы на тое, ці адпавядаюць гэтыя жаданьні рэальным магчымасьцям іх ажыцьцяўленьня. Гэты тып чалавека пасыўных жаданьняў, часта неадпаведных магчымасьцям іх рэальнага ажыцьцяўленьня ў існуючых формах быцьця яго часу. Яго практычная дзейнасьць зводзіцца да ажыцьцяўленьня ў поэтычных формах і вобразах жаданай сьвядомасьці. Да такога тыпу належыць Дунін-Марцінкевіч.

Другі тып характарызуецца сьвядомым імкненьнем і дзейнасьцю накіраванай на ажыцьцяўленьне пэўнай ідэі, што вынікла на грунце

рэальных патрэб. Ён робіць усё тое, што вядзе да дасягнення пастаўленай мэты. Гэта—чалавек мэты. Ён практычная дзейнасць яго ў мастацтве зводзіцца да ажыццяўлення сродкамі поэтычных формаў і вобразаў разумення рэчаіснага жыцця (і яго шляхоў), а не павіннага. Адпаведныя факты гэтага жыцця ён і карыстае з гэтай мэтай дзеля сваіх поэтычных твораў. Такім зьяўляецца Ф. Багушэвіч.

Трэці—тып чалавека больш пасыўна-эмоцыянальнага складу, ніж дзейна-валявога. Практыка яго творчасці палягае ў тым, што ён служыць выражэнню таго, што ім перажываецца і адчуваецца рэальнаснага ў зьявах рэчаіснасці, з лёсам якое воляй ці няволяй ён звязвае і сябе. Будучы раз настроеным на пэўны лад, ён застаецца нязменным у тым адзінстве, праз якое прапускае самыя рознастайныя правы рэчаіснасці. Такім выяўляецца Ян Няслухоўскі (Лучына).

Багушэвіч і Няслухоўскі—гэта Янка Купала і Якуб Колас апошнія чвэрці XIX стагоддзя ў мініятуры. Як пісьменьнікі характары, яны шырока і шматбакова разьвіваюцца ў постацях Я. Купалы і Я. Коласа. У творчых характарах гэтых апошніх выяўляюцца ўсе рысы, якія знайшлі сваё пачатковае выяўленьне ў Багушэвіча і Няслухоўскага.

Самаацэнкі, якія выражаны ў вершах Купалы і Коласа, вельмі блізкія па свайму характару да такіх-жа ў сваіх папярэднікаў.

Я не поэта, о крый мяне, божа!
Ня рвуся я к славе гэткай нямала.
Хоць песеньку-думку і высную можа,
Завуся я толькі—Янка Купала.

Так пачынае Янка Купала свой зборнік „Жалейку“. Дзейна-валявы характар яго выяўляецца ўжо і тут, хоць-бы ў слове „высную“. Ацэньвае ў сябе поэта перш за ўсё, як і Багушэвіч, чалавека, які робіць патрэбнае для грамадзкай „музыкі“,—снуе песні-думкі, ня дарма і першы зборнік, за прыкладам Багушэвіча, Я. Купала называе імем аднаго з музычных інструментаў („Жалейка“). Гэта самаацэнка звычайна ціхага, няпрыкметнага („хто-ж ціхих прыкмеце“) чалавека, які сьвядомы ў сваёй актыўнасці, выяўленай самымі фактамі яго песеннай творчасці. У далейшым яшчэ ня раз Купала задумваецца над тым, што за каштоўнасць ён у сьвеце, якава яго значэнне і роля ў жыцці. І калі пры гэтых самаацэнках у пачатку свае творчасці ён падыходзіць да сябе, як да „ціхага“ і „няпрыкметнага“ чалавека, які робіць справу, складае песні-думкі, то ў пазьнейшыя часы, блізка праз два дзесяткі год гэтай працы, Купала ацэньвае сябе, як чалавека, які ўжо шмат зрабіў—шмат злажыў песень. У вершы „Мая навука“ (зб. „Спадчына“) ён кажа:

Цяпер маймі скарбамі—думы-саколы,
Цяпер беларускай я песні ўладар.

Ад беднасці да песеннага багацця шляхам напорнай працы, хоць і ціхай ды няпрыкметнай для другіх, як зазначаў сам poeta ў пачатку свае творчасці,—вось шлях poeta справы, poeta працы і служкі пэўнай ідэі. Такі шлях чалавека, які практыкаваў сваёй творча-мастацкай дзейнасці служыць пэўнай ідэі, адпаведнай усвядомленым інтарэсам і патрэбам сваёй сацыяльнай групы ці клясы.

Янку Купалу па творчаму характару процілежны Я. Колас. Матарыялам для суджэння аб яго самаацэнцы можа служыць верш „Водгульле“. У гэтым вершы poeta зьяўраецца да сябе і кажа:

А ты, калі гора каго напаткае,
Ці жальба пачуецца, плач,
Або запануе дзе крыўда ліхая,—
На ўсё адгукніся, адзнач!

А радасць пачуеш, надзеі ўзаўюцца,
Каб добрыя весткі падаць,
Няхай тады струны твае засьмяюцца
І песьняю шчасьця гучаць*)!

Як выяўляецца з гэтага вершу, поэта цэніць сябе таксама, як і Няслухоўскі, за перадаваньне сьвету песьняю людзкіх перажываньняў, пачуцьцяў і адчуваньняў ад усяго, што ёсьць у рэчаіснасьці і што асабліва яго кратае. Гэта поэты-статыкі ў іх-жа самаацэнках. Дынаміка за імі. Яны толькі фокусы, якія выражаюць песьнямі ўсё, што адбываецца ў іх з вакольнага ў сконцэнтраваным выглядзе. Рэальным зьявам, рэчам і падзеям у творчасьці такіх поэтаў адпавядаюць адчуваньні, пачуцьці, настроі і наогул эмацыянальныя перажываньні. Ёх мастацтва зьмяшчаецца ў тым, што імі ствараюцца патрэбныя вобразы са зьяваў, рэчаў і падзей рэчаіснасьці, эквівалентныя, адпаведныя і роўназначныя нутраным перажываньням. Мастацтва-ж поэтаў складу Багушэвіча—Купалы ў тым, што яны карыстаюцца зьявы рэчаіснасьці для выражэньня і ажыцьцяўленьня ў вобразах пэўнай ідэі, якую яны жывуць. Першыя выяўляюць жыцьцё, і праз гэта выяўленьне выражаюць і сябе. Другія ажыцьцяўляюць пэўныя ідэі і праз іх выяўляюць і жыцьцё—рэчаіснасьць. У гэтых ідэях яны выражаюць і сябе. Але гэта пытаньні іншага парадку, якія больш падрабязнае высвятленьне знойдуць у найлепшых нататках.

Пададзеным з твораў вышэйазначаных пісьменьнікаў далёка ня вычэрпваюцца ўсе матар'ялы да пытаньня аб самаацэнках. Яны пашыраюцца творамі і іншых беларускіх пісьменьнікаў, у якіх выяўляюцца асновы і іншых творчых характараў.

Алесь Гарун у вершы „Людзям“ (зб. „Матчын дар“) падае цэлы шэраг самаадзнак у форме вызначэньня свайго дачыненьня да рэчаіснасьці як аб'ектыўнай, так і суб'ектыўнай, а таксама і самаадзнак сваёй творчай дзейнасьці, на аснове якіх зазвычай вызначаецца poeta. Аднак, не зважаючы на іх, Алесь Гарун два разы паўтарае аб сабе: „А ні poeta“ і ставіць пытаньне: „Чаму-ж?“ На пытаньне „Чаму-ж“ ён адказвае так:

Бо мой прыгон глытае час,
Мне воля—рэдка дар.
Такіх poetaў шмат у нас,
Дзе сам народ—пясьняр.

Пра свае-ж творы ён гаворыць:

Сваіх тут жменьку я сьпісаў
Маркотных песьняў-дум;
Маёй душы іх сам сьпяваў
Па краю родным сум.

У гэтым вершы цікава тое, што poeta падыходзіць да сябе, як да асобы з усімі азнакамі poeta, якая, аднак, не вызнаецца за poeta, а за звычайную людзіну зьяву („Такіх poetaў шмат у нас, дзе сам народ—пясьняр“), яна, як і іншыя, мае таксама і патрэбу ў прыгожым, мае пачуцьцё хараства, адчувае яго ў рэчаіснасьці і сама ў патрэбе („...і ў ноч цякуць радкі зьвінячых слоў, і сон адходзіць проч. Тады пішу“)

*) Параўнай з вершам Няслухоўскага „Ня я пяю...“, дзе poeta таксама гаворыць:

Чы дзе гора абзавецца,	Мне гаворыць сэрца брата.
Як асіна грудзь трасецца.	Рад зьбіраю, што пачую,
Чы пра радасьць чую весьці,	У грудзі сваёй нашу я,
Усё ў грудзь хаваю гдзесьці.	Аж, як траўка на кургане,
Мне гаворыць вёска, хата,	Яно ўзыйдзе—песьняй стане.

выказвае свае пачуцці і думы ў прыгожых формах, у поэтычна-мастацкім слоўным аформаванні („радкі зьвінячых слоў“).

А. Гарун ацэньвае сябе, перш за ўсё, як чалавека шматграннага, інтарэсы і патрэбы якога рознастайны пры ўсім адзінстве ў іх жыццёвасці. Ён вызнае ўсе патрэбы за аднолькава каштоўныя, і свае эстэтычныя інтарэсы не вылучае з шэрагу звычайных, констатуячы толькі той факт, што, дзякуючы няспрыяльным умовам („мой прыгон глытае час, мне воля—рэдкі дар“), гэтыя патрэбы застаюцца не задаволенымі, і эстэтычныя інтарэсы ўрэзваюцца, уцінаюцца іншымі патрэбамі штодзённага паднявольнага жыцця („цяплю і я прыгон“). Важна зьвярнуць тут яшчэ ўвагу на тое, што А. Гарун за меру ацэнкі сваёй творчасці вызнае практыку жыцця мастацкага твору ў сьвеце, што і выражаецца тым-жа вершам у жаданні

З дзявочых вусн пачуць
Хаця-б адзін мой бедны сьпеў,
Хаця-б калі-нібудзь!

Поэты складу А. Гаруна выражаюць сябе непасрэдна ў мастацкім аформаванні ўсіх тых інтарэсаў і патрэб, якімі яны живуць, тым самым адбіваючы ў сваіх творах настроі свайго атачэння і наогул інтарэсы пэўнай сацыяльнай групы.

Некалькі родным да такіх поэтаў зьяўляецца і М. Багдановіч, які, падобна Гаруну, мастацкую творчасць вызнае за адну з звычайных патрэб чалавека. Гэта выражаецца ў вершы-адказе на гаворкі аб тым, „што душа поэты, калі спараджае ён дзіўныя вершы, нябесным агнём абагрэта, і ў час той між людзя ён—першы...“ Поэта на гэта кажа:

Ах, дзякуй вам, дзякуй на гэтай прамове,
Душа мая, пэўна, шчаслівай была-бы,
Калі-б я ня ведаў, панове,
Што пекна сьпяваюць і жабы.

І зноў-жа ў вершы-прадмове да зб. „Вянок“ М. Багдановіч, падобна Гаруну, так азначае свае творы:

Праглядзеце гэты томік:
Засушыў я на паперы
Краскі, сьвежыя калісьці,
Думак шчырых і чуцця.

Розьніца ў тым, што адзін кажа—сьпісаў жменьку маркотных песень-дум, а другі—засушыў на паперы краскі думак і чуцця. Творчы характар у абудвых выпадках адзін, і розьніца фактычна зводзіцца да розьніцы ў зьмесьце перажываньняў, у прадметах дум і чуцця ды ў мэтодзе і тэмпе самой творчасці. Адзін „сьпісаў“, другі „засушыў“. У аднаго *жменя* маркотных песень-дум, у другога *краскі*, сьвежыя калісьці, думак шчырых і чуцця.

М. Багдановіч першы з беларускіх поэтаў пры азначэннях самога сябе ня ўхіляецца ад імя поэты, ня мінаючы, аднак, зазначэння на факт няспрыяльных умоў для разьвіцця, хоць і ў іншым разрэзе ад А. Гаруна. Гэты апошні меў на ўвазе ўмовы паднявольнага ссыльнага жыцця, калі казаў „бо мой прыгон глытае час“. Багдановіч-жа ў вершы „Ой, чаму я стаў поэтам у нашай беднай старане“ гаворыць аб умовах на волі, калі ня можна (менавіта ня можна, а ня нельга) спачыць, не зважаючы на змору, з-за пільна патрэбнай працы, якая, з прычыны беднасьці наогул у краіне („бедная старана“), можа застацца ня зробленаю за час спачынку поэты.

М. Багдановіч сьвядома сябе ацэньвае, як поэта, надаючы гэтаму разуменьню сэнс майстра мастацкага слова, які робіць справу мастацтва ў пэўным пляне і сыстэматычна. Гарун надаваў разуменьню поэта

прыблізна такое-ж значэнне, хоць сябе і не азначаў ім, бо працаваць над мастацкім словам яму даводзілася выпадкамі і ўрыўкамі (характэрна ў гэтым сэнсе яго выражэнне „сваіх тут *жменьку я сьпісаў* маркотных песень-дум“). Паняцці „поэта“ і „пясьняр“ для іх (а таксама выяўляецца гэта і ў Я. Купалы) былі паняццямі, што азначалі розныя ступені ў развіцці творчае сілы мастацтва. У кожнае з іх яны ўкладалі пэўны змест не аднолькавага значэння. Толькі разумеючы поэта, як майстра-мастака слова, а не „поэта божай міласцю“, Гарун мог сказаць „народ—пясьняр“, а Багдановіч пра жаб, што і яны „пекна сьпяваюць“.

Падагульваючы ўсё паданае, не заўсёды ў гэтых нататках маючае шчыльнае дачыненне да пытання аб самаацэнках творчых сіл мастацтва, я лічу, аднак, патрэбным зрабіць некаторыя вывады перад тым, як перайсці да агляду матар’ялаў па гэтаму пытанню з сучаснай рэвалюцыйнай практыкі творчасці беларускіх поэтаў. Гэтымі вывадамі я і заканчваю на гэты раз свае нататкі. Яны наступныя:

1. Пытанне аб самаацэнках творчых сіл мастацтва важнае тым, што яно ўскрывае а) змест паняццяў пясьняр, poeta і мастак, які надаваўся ім беларускімі пісьменьнікамі, б) погляды гэтых пісьменьнікаў на існасць мастацтва літаратурнага, яго задачы і ролю ў жыцці і в) у пэўнай меры самы характары творча-мастацкіх сіл у іх самаазначэннях.

2. Нагляданні над самаацэнкамі беларускіх поэтаў паказваюць: а) на рознастайнасць іх па форме выражэння і зместу і б) на рознастайнасць у спосабах і мерах самаацэньвання.

3. З закранутых матар’ялаў выяўляюцца ў асноўным самаацэнкі трох відаў: а) соцыяльнага значэння, б) творча-псыхолёгічнага і в) літаратурна-мастацкага характару.

4. Адпаведна ім прырода мастацтва на гэтых матар’ялах вызначаецца: а) як сьвядомая дзейнасць, накіраваная да пэўнай мэты, б) як дзейнасць незалежная ад волі (па-засьвядомая), як асобага роду нутраная, эмоцыянальная самадзейнасць і в) як дзейнасць патрэбная, абумоўленая самою прыродаю чалавека, як адна з функцый арганізацыі чалавека.

5. Роля поэтаў пры гэтых разуменнях зводзіцца ў першым выпадку да дзейнай сілы, якая ажыццяўляе праз поэтычныя формы і вобразы пэўныя ідэі, у другім—да пасыўнага чыньніка, які адбівае сабою рэчаіснасць, як у фокусе, і ў трэцім—да актыўнага дзейніка, які ў патрэбе выражае сябе (свае перажыванні і думкі) у вобразах і формах, эстэтычна каштоўных.

6. Перадумовамі мастацкай творчасці пры гэтым адны лічаць пазнанне жыцця ў яго дынаміцы, другія—пасыўнае прыяцце яго ў з’явах рэчаіснасці ў стацыі, трэція—актыўнае перажыванне жыцця.

7. Адгэтуль вызначаюцца тры выяўленыя ў літаратурным развіцці асноўныя творчыя характары, якія можна адзначыць умоўна такімі літаратурнымі паняццямі, як „лірык“, „эпik“ і „трагік“.

8. У беларускім літаратурным мастацтве гэтыя характары ў пэўнай меры выявіліся наступным чынам: а) „лірыкі“ выразілі сябе ў ідэях, ажыццёўленых імі ў поэтычных формах і вобразах (Багушэвіч, Купала), б) „эпікі“ выкрылі сябе праз утварэнне мастацкіх вобразаў, эквівалентных рэчаіснасці ў сконцэнтраваным выглядзе [Няслухоўскі (у слабой меры) і яскрава Я. Колас], в) „трагікі“ творчасці жыцця выразілі сябе праз поэтычна-мастацкае аформаванне сваіх пачуццяў

і думак (зьместу перажыванняў, поўных супярэчнасьцямі) і наогул сваіх інтарэсаў і патрэб формальна-культурнага парадку (такія А. Гарун і М. Багдановіч).

Характар, выяўлены постацьцю Марцінкевіча, займае асобнае месца, а таму пакуль што я пакідаю яго без азначэння, хоць думаю, што найлепей пасуе да яго азначэнне, якое ён сам сабе даў—гэта „дудар“ і „дудар“, які часта йграе некаторыя п’есы для забавы людзей.

Пры гэтым лічу патрэбным зрабіць агаворку, што пададзеныя азначэнні мною ўжыты ў сэнсе азначэнняў пераважнага, па самаацэнках, характару дачыненняў да жыцця як асабовага, так і соцыяльнага, у якой-бы форме (лірычнай, эпічнай ці драматычнай) гэта ні выражалася. Поэты складу Я. Купалы, Багушэвіча дачыняюцца да рэчаіснасці, як „лірыкі“. Для іх зьявы аб’ектыўнага толькі аб’екты для выказвання сваіх настрояў, імкненняў, жаданняў і ідэй. Для поэтаў складу Коласа, Няслухоўскага рэчаіснасць зьяўляе каштоўнасць сама па сабе, як прадмет адчуванняў і думак для мастацтва, і яны „эпікі“. Поэты-ж складу Гаруна і Багдановіча расцэньваюць жыццё, як змест драматызму чалавечай творчасці, як вынік чалавечага змагання за гэта жыццё. Такія—„трагікі“ жыцця.